

УДК 930.1:303.1(091):657.01; 378 (091)

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ДОРОБОК УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ. ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В СИСТЕМІ ФАХОВОГО ШКІЛЬНИЦТВА СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ: ІСТОРИКО-ГЕНЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Олеся Лемішовська

Національний університет «Львівська політехніка», Львів, Україна

Без своїх рідних вогнищ науки, без університетів і академії годі дотримати кроку розвитку знання і науки, що проходять в інших країнах

(Патріарх Йосип Сліпий)

Резюме. Наведено узагальнені відомості про діяльність (функціонування) українських освітньо-наукових закладів в еміграції та їх співпрацю з українськими національними культурно-просвітницькими інституціями на західноукраїнських землях у 20–50-х роках ХХ століття. Розкрито загальну панораму (освітній ландшафт) вивчення економічних і бухгалтерських дисциплін у діаспорних закладах освіти та використання їх навчально-методичного забезпечення у тогочасних процесах фахової підготовки бухгалтерських кадрів у системі східногалицького кооперативного шкільництва й рахівничій практиці. Визначено, що доробок у бухгалтерській сфері в українських діаспорних навчально-наукових закладах у досліджуваній період відігравав роль моста-сполучника навчальних процесів Східної Галичини з європейськими досягненнями у предметній сфері. Встановлено, що українські еміграційні навчально-наукові центри зробили суттєвий внесок у тогочасний розвиток бухгалтерської освіти на західноукраїнських землях. Завдяки їх співпраці з культурно-освітніми товариствами й професійними організаціями галицького краю у сфері економічної освіти здійснювався пошук поняттєвого апарату й змісту навчання як у руслі європейських традицій, так і на засадах розвитку національної самобутності. Проаналізовано змістовно-організаційну спрямованість процесів вивчення теоретичної й практичної бухгалтерії та ревізії на різних спеціальностях досліджуваних навчальних закладів. На основі історико-генетичного аналізу побудови матеріалів посібників бухгалтерсько-контрольної сфери діаспорних навчальних закладів встановлено зіставність змісту фахової освіти з потребою бухгалтерської й контрольно-ревізійної інформації для управління системою кооперації Східної Галичини. Проведено предметно-фаховий аналіз використання у навчальному процесі досліджуваних закладів освіти тогочасних європейських досягнень у предметній сфері знань з акцентом на базові об'єкти бухгалтерського обліку, які виступали визначальними при обчисленні результативної діяльності підприємства на основі змін величини капіталу. На основі проведеного аналітичного оцінювання досліджених бухгалтерських праць визначено й обґрунтовано окремі методико-концептуальні положення, які можуть бути використані для удосконалення сучасного бухгалтерського обліку та організації внутрішнього контролю на підприємствах малого бізнесу.

Ключові слова: історична спадщина, бухгалтерська сфера, українська еміграція, освітня міграція, Український технічно-господарський інститут позаочного навчання, Українська господарська академія в Подєбрадах, Український Вільний Університет у Мюнхені, Ревізійний Союз Українських кооператив.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.06.090

Отримано 30.10.2020

UDC 930.1:303.1(091):657.01; 378 (091)

**ACCOUNTING DEVELOPMENT BY UKRAINIAN DIASPORA
IN THE FIRST HALF OF XX CENTURY AND ITS APPLICATION IN
THE SYSTEM OF PROFESSIONAL TRAINING IN EASTERN
GALICIA: HISTORICAL AND GENETIC ANALYSIS****Olesia Lemishovska***Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine*

Summary. *The generalized information about the activity of Ukrainian educational and scientific institutions in exile and their cooperation with the Ukrainian national cultural and educational institutions in the western Ukrainian lands in 20–50s of the XX century is given. The general educational panorama of studying economic and accounting disciplines in diasporic educational institutions and the use of their educational and methodological support of then existing processes of professional training of accounting staff in the system of East Galician cooperative schools and accounting practice is revealed. It is determined that the achievements in the field of accounting in educational and scientific institutions of the Ukrainian diaspora during the investigated period has played the role of a bridge that connects the educational processes of Eastern Galicia with European achievements in this field. It is defined that Ukrainian emigrational educational and research centers has made a significant contribution to the development of accounting education existing then in Western Ukraine. Due to their cooperation with cultural and educational societies and professional organizations of the Galician region in the field of economic education, the search for the conceptual apparatus and content of education was carried out both in accordance with European traditions and on the basis of national identity. The content-organizational orientation of the processes of studying theoretical and practical accounting and auditing by different specialties of the investigated educational institutions is analyzed. On the basis of historical – genetic analysis of the development of manuals materials for accounting and control of diaspora educational institutions, the comparability of the content of professional education with the need for accounting and control and audit information to manage the cooperation system of Eastern Galicia is determined. The subject-professional analysis of the application in the educational process of the investigated educational institutions of existing then European achievements in the subject field of knowledge with emphasis on the basic objects of accounting, which were decisive in calculating the performance of the enterprise based on changes in capital is carried out. On the basis of the carried out analytical estimation of the investigated accounting papers separate methodical – conceptual positions which can be used for the improvement of modern accounting and organization of internal control at the enterprises of small business are defined and substantiated.*

Key words: *historical heritage, accounting field, Ukrainian emigration, education migration, Ukrainian Technical-Economic Institute of Distance Education, Ukrainian Economic academy in Podebrady, Ukrainian Free University in Munich, Auditing Union of the Ukrainian cooperatives.*

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.06.090

Received 30.10.2020

Постановка проблеми. Цивілізаційний поступ будь-якого народу визначально характеризується станом і розвитком його національної освіти та науки. При розкритті українського навчально-наукового простору в минулому науковці в багатьох випадках залучають надбання й українських закладів діаспори. Ураховуючи вагомі доробки науково-освітніх еміграційних центрів у багатьох сферах наголошується, що «важливим завданням, яке стоїть сьогодні перед українськими дослідниками, є виявлення, збирання та збереження спадщини українського зарубіжжя, що сприятиме введенню до наукового обігу вагомому комплексу історичних джерел» [1, с. 3]. Українські еміграційні навчально-наукові центри об'єктивно зробили суттєвий внесок у тогочасний розвиток бухгалтерської освіти на західноукраїнських землях. Завдяки їх співпраці з культурно-освітніми товариствами та професійними організаціями галицького краю у сфері економічної освіти «здійснювався пошук поняттєвого апарату

та змісту навчання як у руслі європейських традицій, так і на засадах розвитку національної самобутності» [2, с. 210].

Підтримуючи тісний двосторонній зв'язок з навчальними закладами в діаспорі, українські інституційні утворення Східної Галичини (ревізійні союзи і культурно-просвітні заклади) у досліджуваній період сформували систему торговельно-кооперативного шкільництва, в. т. ч. академічної освіти і студійного (курсowego) вишколу бухгалтерів. Доробок у бухгалтерській сфері в українських діаспорних навчально-наукових закладах у досліджуваній нами період відігравав роль моста-сполучника навчальних процесів Східної Галичини з європейськими досягненнями у предметній сфері. Використання посібників і підручників з бухгалтерського обліку й ревізії діаспорних навчальних закладів, безпосередня участь їх викладачів у підготовці бухгалтерів, ревізорів і членів надзірних рад на західноукраїнській території додатково окреслюють «важливість вивчення діяльності науково-освітніх установ, створених представниками української еміграції, яким належить визначна роль у збереженні інтелектуальної традиції у транснаціональному вимірі» [3, с. 26]. Наведене актуалізує поглиблене вивчення багатьох малодосліджених аспектів української історії бухгалтерської та контрольної сфери, у якій вагомою складовою виступає надбання діаспори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що розкриття надбань української діаспори має ще багато не до кінця розкритих аспектів. Тому «нині завдання історіографії як науки також зумовлене необхідністю введення в науковий обіг усього комплексу знань діаспорної україністики» [4, с. 26]. Процеси вивчення дисциплін бухгалтерської сфери і суміжних з нею економічних дисциплін у діаспорних навчально-наукових закладах в узагальненому вигляді наводяться у багатьох історіографічних джерелах, проте за змістовою оцінкою й аналізом ця сфера є найменш дослідженою. Науковці вказують потребу ґрунтовніших досліджень із застосуванням «комплексного підходу до вивчення кооперативних навчальних дисциплін на економічно-кооперативному факультеті Української Господарської Академії в Ч С Р, де найбільше уваги приділяли методиці викладання бухгалтерії, кооперативного кредиту, ревізії [5, с. 293]. Відсутність проведеного ґрунтового змістовно-предметного дослідження є визнаним фактом. Наприклад, автори монографії [6] вказують, що «підготовлена в еміграції ґрунтовна праця про ревізію не знайшла місця у працях сучасних українських авторів», хоча, за їх висновком, «вивчення цієї праці є актуальним і на теперішній час, зокрема сприятиме поліпшенню підготовки фахівців у сфері бухгалтерської, контрольної і аудиторської діяльності» [6, с. 54].

Мета дослідження полягає в науковому узагальненні теоретичних засад бухгалтерії та її практичної спрямованості в навчальних процесах діаспорних закладів освіти. До мети дослідження входить аналіз змісту посібників з оцінюванням їх орієнтованості на практичне використання на західноукраїнських територіях та використання в них тогочасних європейських досягнень.

Постановка завдання. Для досягнення наставленої мети визначено такі наукові завдання: розкрити співпрацю діаспорних навчально-наукових закладів і українських інституційний утворень Східної Галичини з акцентом їх впливу на розвиток бухгалтерської сфери (практика рахівництва, фахове шкільництво); на основі історико-генетичного аналізу навчально-методичної літератури еміграційних закладів освіти з'ясувати зміст і концептуальну спрямованість вивчення бухгалтерсько-контрольної сфери; виявити окремі вдалі методичні положення в досліджених бухгалтерських працях й обґрунтувати можливості їх використання для сучасних потреб.

Виклад основного матеріалу. Процеси утворення українських освітніх закладів за межами етнічних територій і, відповідно, еміграційна освіта й наука за різними

спеціальностями набули поширення на фоні обмеження законодавчими приписами українського шкільництва (фахової освіти). У контексті викладу матеріалу цієї статті – це період приєднання західноукраїнських земель до новоствореного польського державного утворення. Соціально-політичні умови післявоєнного періоду (1920-ті роки) зумовили потребу заснування за територіальними межами українських земель навчальних закладів університетського типу. При організації українських освітніх закладів у діаспорі дотримувалися принципу забезпечення в них статусності академічного навчання «в царині технічних та економічних знань, яке залежить, в першу чергу, від існування та *науково-педагогічної чинності українського високого технічного шкільництва*, рівного по своїх завданнях західноєвропейським політехнічним школам та американським технічним університетам» [7; 8] (курсив виділений автором цієї статті). В українській і зарубіжній історіографії в достатньому обсязі й під різною сфокусованістю розкрито загальні характеристики функціонування українських навчально-наукових центрів у зарубіжжі. Тому тут лише оглядово охарактеризуємо ті навчальні заклади, де вивчення бухгалтерської справи було найбільш масштабним і розвиненим.

У 1920-х роках почали функціонувати кілька правочинних українських університетів за територіальними межами України. Таким у нашому дослідженні розглядається Український Вільний Університет (УВУ), заснований в 1921 р. у Відні. В цей період на території тодішньої Чехословаччини організовано кілька досить високих за кваліфікаційним рівнем та визнаних на державному рівні науково-освітніх центрів академічного типу. З 1922 р. у Подєбрадах почала діяти Українська Господарська академія (УГА), а з 1932 р. – вища українська школа політехнічного типу – Український Технічно-господарський інститут позаочного навчання (УТГІ-1932–1944р). Зрештою і Український Вільний Університет наприкінці 1921 р. був перенесений до Праги. У ці складні часи «виникає неминуча потреба підготування висококваліфікованих кадрів у царині економіки й техніки та поширення серед українців практичних технічно-господарських знань» [9]. Після другої світової війни Український Вільний Університет був переведений з Чехословаччини до Німеччини (Мюнхен), а Український технічно-господарський інститут – з Подєбрад до Регенсбурга та пізніше до Мюнхена.

В історіографічних джерелах наводяться факти про вагому участь вчених економічного профілю із західноукраїнської та наддніпрянської територій у створенні й забезпеченні функціонування українських освітньо-наукових закладів в еміграції. Наприклад, у багатьох розвідках відзначається «організаційний внесок Б. Мартоса для забезпечення функціонування українських вишів в екзилі – створенні УГА та Українського технічного інституту, а також у пізніший період організації Української високої економічної школи в Мюнхені (1945 р.) [10]. Видання проаналізованого нами нижче підручника цього науковця і суспільного діяча [11] було здійснено у Львові за підтримки РСУК, що є одним із доказів тісної співпраці діаспорних і західноукраїнських навчальних закладів. Наведемо також деякі факти тісної скоординованої співпраці Східної Галичини та діаспори в розглядуваній у цій статті період. Зокрема, вкажемо на внесок греко-католицької церкви, яка в австро-угорській і пізніше польській період мала великий вплив на формування освітніх процесів в краю загалом і фахового шкільництва зокрема. У контексті спрямованості цієї статті наведемо витяг із збереженого в архівних фондах «Листа митрополита галицького Андрея Шептицького Міністру фінансів Чехословаччини Івану Шраміку з приводу фінансової допомоги Українській господарській академії в Подєбрадах» (1932 р.). У листі-клопотанні насамперед висловлена «вдячність за велику поміч чеського народу і Чехословацької держави академії, яка має величезне значення не лише для української еміграції, а й для

цілого народу» [12, ф. 358]. Цим зверненням таки було виклопотано фінансування академії з державного бюджету на 1933 р.

Фактом тісної співпраці є і створення у 1928 р. в Подєбрадах «Комітету праці мандрівних катедр для західно-українських земель» у формі факультативно-студійного органу, координатором діяльності якого виступав Ревізійний Союз Українських Кооператив [12, ф. 320]. «Мандрівні інструктори» діаспорних навчальних закладів провадили літні (вакаційні) курси, в т. ч. «дошколу», «вишколу» рахівників (книговодів), членів надзірних рад, а також забезпечували знаннями і навиками з бухгалтерії спеціалістів інших профілів кооперативного сектора. Проходження такого курсового навчання, яке здебільшого носило форму підвищення кваліфікації, широко висвітлювалося на сторінках органу РСУК «Господарсько-кооперативний часопис»: «Кооперативні курси в Степані (Ковельського повіту) на Волині» (1929. – ч. 12 (14 березня). – с. 8); «Кооперативні курси в Горохові» (1929. – ч. 10 (10 березня). – с. 6); «Кооперативні курси в Ковелі» (1929. – ч. 7 (17 лютого). – с. 7); «Кооперативні курси в Сарнах на Поліссі» (1929. – ч. 6 (10 березня). – с. 2). У цьому друкованому органі висвітлювалися як організаційні, так і конкретні питання фахової підготовки [13; 14]. На території Східної Галичини при Краєвому товаристві «Сільський господар» (галузева кооперативна централь у структурі РСУК) діяла «Секція допомоги УГА». Наведені факти співпраці мали під собою не тільки ідейно-патріотичний характер, а носили ще й суто господарський прагматизм. Започаткований у краю ще в австро-угорський період кооперативний рух продовжував розвиватися і за польських часів. Зростання чисельності кооперативних утворень вимагало кваліфікованих бухгалтерських кадрів.

Наведемо конкретизованішу панораму (освітній ландшафт) вивчення бухгалтерської справи у системі діаспорної освіти. Українська господарська академія діяла як висока школа з 4-літнім навчанням, де здійснювали підготовку спеціалістів різного профілю на трьох факультетах, у т. ч. економічно-кооперативному. Бухгалтерія, як навчальна дисципліна, в тому чи іншому обсязі навчальних годин вивчалася на багатьох спеціальностях [15]. Подібним був й інститут позаочного навчання, у якому за кореспонденційною методикою вели підготовку за різними спеціальностями інженерів-економістів. Теоретичні засади бухгалтерського обліку й навик рахівничої практики вивчалися на багатьох спеціальностях, а викладання бухгалтерії як дисципліни забезпечувала кафедра Рахівництва. Викладання в цих навчальних закладах здійснювалося українською мовою, а тому постала гостра потреба в літературі, в т. ч. й з бухгалтерського обліку. Ця проблема «значною мірою вирішувалася завдяки створенню викладачами і студентами «Видавничого Товариства при Українській господарській академії в ЧСР» [16].

Необхідність і проблемність видання бухгалтерської літератури можна визначити на основі виданого в Українському Вільному Університеті підручника «Курс бухгалтерії» [17], в якому вказується, що «саме зараз відчувається брак фахової літератури, а тому рішено прискіпити видання курсу бухгалтерії». Спрямованість еміграційної бухгалтерської освіти на практичні потреби підприємств українських територій підтверджує «устрій посібника» І. Івасюка [18]. У передмові до цього видання автор підкреслює, що при формуванні матеріалу підручника ним взято до уваги той факт, що «кооперативи на Україні вели й ведуть своє рахівництво по системі простій, і тому ті рахівники, що там працюють, і ті, що коло них вчать рахівництву, знають цю і тільки цю систему».

Наведене здебільшого подано для підтвердження орієнтації підготовки в зарубіжжі бухгалтерських кадрів для західноукраїнських територій, зокрема суб'єктів української кооперації.

Завданням координуючих органів кооперативного руху (РСУК), як і інших національних (етнічних) Ревізійних союзів Галичини, виступало ідейне керівництво кооперативним рухом. Тому і завдання бухгалтерії та ревізійної діяльності підпорядковувалося забезпеченню адекватної для таких потреб інформації. Ці органи розуміли значущість правильного ведення рахівництва й регулярних ревізій в системі кооперативних союзів, а тому організували приватний вишкіл (дошкіл) працівників з ведення бухгалтерії та ревізійних комісій. Стосовно контрольних функцій, то вважалося, що виявляючи відхилення від дотримання кооперативних принципів, кооперативна ревізія дає можливість зберегти в чистоті соціально-економічну природу кооперації, а тому кооперативна ревізія не обмежується законністю та правильністю операцій, а цікавиться також тим, чи нормально розвивається установа (обороті товариства по місяцях, зріст капіталів та ін.) [11].

На основі наведених принципів Ревізійні союзи публікували баланси своїх кооператив [19]. Базовий принцип бухгалтерських звітів та їх підтвердження ревізіями урахували етно-соціальні засади ведення господарської діяльності в системі кооперації: «підвалинами бухгалтерії є математика, логіка, естетика та етика» [17]. Опубліковані баланси наводили інформацію про зміни в капіталі кооператив та його резервування, створення резервних фондів та фондів соціально-культурного призначення. В такий спосіб акцентувалася соціальна значущість бухгалтерії, її залежність від суспільних змін (зовнішнє середовище з погляду обліку). Ці аспекти у формалізованому вигляді етичної складової обліку і фінансової звітності були закладені у праці «Культурне значення рахунків» [20], у якій відзначено вплив культурних особливостей країн на побудову рахівничої системи. Тому процесуально-статутні (повноважні) прописи стосовно побудови рахівничої системи на союзних корпоративних утвореннях, а також при організації фахової освіти не можна повністю абстрагувати від соціального контексту.

Узагальнено характеризуючи концептуальні засади практичної бухгалтерії, вкажемо, що вони базувалися на капіталі. Досліджувані нами підручники й посібники навчальних закладів діаспори починаються з характеристики поняття капіталу та його значущість при визначенні бухгалтерією результатів діяльності підприємства: «викінчення рахункової діяльності закінчується Рахунком Білянсу Рахунком капіталу з визначеними на ньому сальдами» [21, с. 12]. Таку ж базову основу дотримано і в інших посібниках. Для розкриття взаємоузгодження бухгалтерських знань і засадних підходів до проведення ревізій наведемо змістовий виклад посібників у цих предметних сферах (таблиця 1).

Таблиця 1. Порівняння змісту діаспорних посібників з бухгалтерського обліку й ревізії

Table 1. Comparison of the content of diaspora manuals on accounting and auditing

Безкровний К. Торговельне рахівництво [22]	Маргос Б. Кооперативна ревізія [11]
1	2
Загальні підстави обліку: рахунок; закон подвійного запису оборотів; поділ рахунків; запис оборотів, сальдо	Визначення ревізійної діяльності (мета, право проведення, значення й об'єкти ревізії)
Рахунок капіталу; перехідні результатів рахунки; таблиця оборотів. Стан рахунків або баянс. Рахункові книги; виправдні документи.	Ревізор як особа (тема 8); фахова підготовка ревізора (тема 9). План ревізії (т. 10); запис ревізійних спостережень (т. 11); початок ревізії (т. 12)

Поділ рахункових книг, запис систематичний та хронологічний. Основні книги: Журнал; Головна книга; Журнал-Головна	Перевірка каси (т. 13), цінних паперів (т. 14) векселів та боргових розписок (боргових скриптів) (т. 15)
Закінчення і початок книг. Поправлення помилок. Річне закінчення книг. Рахунки Головної книги	Перевірка краму, сировини, матеріалів і виробів (т. 16), сум у банках та інших сторонніх установах і авансів, виданих службовцям (т. 18)
Організація торговельного рахівництва: загальні підстави: облік готівки; касові ордери; касова книга і касовий звіт. Запис касових операцій до журналу, Головної та допоміжних книг	Ревізія адміністративно-господарських видатків (т. 19). Перевірка та аналіз балансу матеріально (т. 22) і формально (т. 21): рахунка зиску (надвижок) і втрати (т. 23)
Облік рухомого майна: рахунок у Головній книзі; книга та способи покриття вартості рухомого майна через утворення капіталу покриття	Ревізія рахівництва (т. 25): порівняння допоміжних книг з Головною (т. 25), між собою (т. 26) та з виправними документами (т. 28, 29)
Облік крамові: рахунки в Головній книзі, запис до додаткових та попередніх крамових книг, відображення на рахунках купівлі-продажів	Перевірка загального стану організації рахівництва (т. 30, 31), управління (т. 32) та кошторису адміністративно-господарських витрат (т. 33, 34).
Витрати, сполучені з відкриттям підприємства та його облаштуванням. Облік процентним паперам: обчислення вартості та виведення висліду по рахунках облигацій та акцій	Ревізія операцій (т. 35): закупівельних (т. 36), продажу (т. 37), кредитових (т. 38), транспортних (т. 39), власного виробництва (т. 40)
Рахунки Головної книги та допоміжні книги. Виведення висліду від торгівлі. Зиски та втрати. Записи під час ліквідації підприємства	Ревізія розподілу зиску (т. 41), культурно-просвітницької діяльності (т. 42) та взаємовідносини з іншими кооперативами (т. 44) і учасниками (т. 45). Оформлення ревізії (т. 48): акт ревізії (т. 49), доклад союзові (т. 50), ревізорські вказівки (т. 51)

Джерело: складено автором на основі джерел [22, 11].

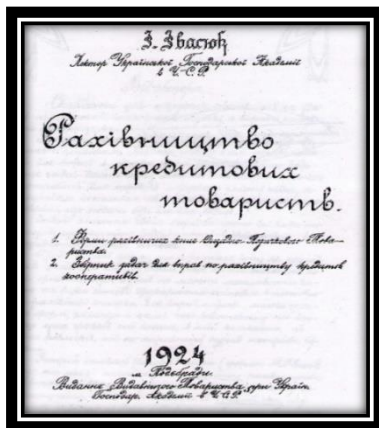
Наведемо змістовно-предметний огляд посібників та підручників з бухгалтерського обліку й ревізії діаспорних навчальних закладів. За своїм призначенням – це різні навчальні посібники, одні з яких мають суто практичний виклад матеріалу, інші – розширені теоретичним викладом бухгалтерських знань.

Посібник «Основи рахункознавства» [21] є авторськими лекціями Я. Моралевича й призначений для вивчення однойменної дисципліни на кооперативних курсах. Характеризуючи функцію бухгалтерії в господарстві у посібнику відзначено, що «для виконання завдань господарчого керування необхідно мати картину всієї господарчої діяльності, яку забезпечує наука, що називається загальним рахункознавством» (с. 3). Вказано, що «завданням наук рахункових є встановлення наслідків тої чи іншої господарської діяльності». При цьому розмежовано теоретичні засади бухгалтерського обліку й практичної бухгалтерії: «прикладним рахункознавством називається частина, в якій містяться правила, що відносяться до справи записування господарчих операцій» (с. 3). Тобто в посібнику (курсі лекцій) відокремлено теорію і практику

обліку з акцентом останньої на тогочасні приписи ведення книговодства в кооперативних утвореннях різних видів економічної діяльності (кредитних, торговельних, сільськогосподарських та ін.). Цей курс лекцій став основою для наступного посібника Я. Моралевича «Курс Загального Рахункознавства».

Матеріал посібника спрямований на виклад бухгалтерської методики обчислення результатів діяльності підприємства. Наведена методика спирається на капітал підприємства та відображення його змін бухгалтерією: «кількісними змінами в капіталі є збільшення чи зменшення його розмірів, встановлення яких є завданням рахункознавства». Завданням рахункознавства також визначено відображення «якісних змін капіталу, тобто тих, що викликані збільшенням чи зменшенням лише його родів без зміни загальних розмірів» (с. 5). При цьому пропонується методика передбачає що «остаточний результат встановлюється після порівняння сторін «Винен» і «Має» рахунка «Втрат і зисків», на який списуються результати окремих трансакцій з рахунків результативних і деяких особових» (с. 11) [трансакція – порівняння підсумків кожного рахунка з виведення сальдо протягом року – прим. автора цієї статті]. Методикою передбачено що «під кінець справоздатного періоду їх сальдо переноситься на інші рахунки, підпорядковані рахунку капіталу» (с. 5). Ураховуючи стан і динаміку розвитку фінансово-економічних відносин у тогочасний період, у посібнику окрема увага приділена бухгалтерській методиці обліку векселів, акцій і облігацій. Наголошено, що «акційний капітал є власним капіталом, а облігаційний – позиковим» (с. 6). Подібним за структурою і викладом матеріалу був посібник Р. Димінського, підготовлений для викладання й вивчення бухгалтерської справи у Празькій кооперативній школі [23].

Посібник «Рахівництво кредитових товариств» [18] був призначений як для самонавчання рахівництву, так і лекторам, у якому можна знайти готові задачі для вправ і зразки форм рахівничих книг (наочний засіб для лекції). Цей посібник підготовлений Іваном Івасюком – колишнім головою Управи Кубанського Союзу кредитових кооперативів. Він був автором й багатьох інших праць з різних видів рахівництва [24, 25]. За визначенням самого автора, розглянутий у цій статті посібник спрямований на навчання рахівництву (книговедення), а вправи – на курси рахівництва.

Матеріал посібника ґрунтується на основі фінансово-господарських операцій Донського позичкового товариства за 1919–1920 рр. Він побудований на основі простої бухгалтерії, хоча у передмові підкреслюється, що автор «не вважає цю систему доцільнішою чи приступнішою, ніж система т. зв. італійська, яку тепер заведено в усіх підприємствах, що бажають вести своє рахівництво раціонально». Акцентується, що «практику ведення рахівництва в Україні на основі простої системи рахівництва треба замінити» (с. 4). Не зважаючи на наведену просту форму рахівничої системи, у базову основу бухгалтерської методики покладено капітал підприємства. Наведення форм (шаблонів) книг та записів на рахунках починається з рахунків капіталів – «Книга капіталів (особові рахунки) (ф. № 10). У посібнику (ураховуючи специфіку кредитних спілок) акцент поставлений на Книзі Пайового Капіталу (осн. рах. членів) з виділенням колонок, внесених, повернутих або списаних, і залишку паїв та дивідендів на пай (с. 7). У Головній книзі чітко виокремлено «основний» капітал з розрізом його видів (власний, позичений і пайовий) та «Резервовий і капітали спеціального призначення». Поряд з бухгалтерською інформацією про капітал та його зміни наведено колонку «Зиск». Ця бухгалтерська інформація наводилася для наочного представлення фактів зміни загальної величини капіталу, окремих його видів та розподілу. Наприклад, «списано з рахунка Зиску за 1918 р. суму витрат на керування (адміністративні трати) за 1919 р. (с. 71).

Окремо виділимо подану в посібнику методику застосування форми «авізо» для внутрішньовідомчих (внутрішньосоюзівських) розрахунків. Отримана інформація на основі повідомлення про списання чи зарахування (утримання Союзу чи виділення ним кредитній спілці дотаційних (субсидійованих) сум). У бухгалтерській системі вона фіксувалася в бухгалтерських книгах до настання реальних платежів: «Союз сповістив Товариству, що на пай Товариства в союзі начислено дивіденди і що на цю суму Союз записав у себе на звичайний біжучий рахунок Товариства» (с. 86).

Для забезпечення лекційних і практичних занять в Українській господарській академії та Українському технічно-господарському інституті лектором цих навчальних закладів К. Безкровним підготовлено посібник «Торговельне рахівництво» [22]. У ньому насамперед подається поняття капіталу – «підприємницького (власного), позиченого (чужого) та поділ конкретних цінностей в окремому господарстві. Наголошується на важливості обліку цього об'єкта, оскільки дані показують, з яких саме цінностей складається капітал, вкладений у підприємство» (с. 8). Обґрунтовується потреба обліку обороту цінностей за методом подвійного запису: «щоб виявити наслідки окремих операцій і загальний наслідок діяльності підприємства треба мати так звані результати рахунки, які є перехідними, оскільки виявлені за ними наслідки переходять врешті на Р-к Капіталу» (с. 8). Концептуальна основа поданої в посібнику бухгалтерської системи щодо встановлення результативності підприємства покладається на зміни вартості капіталу за звітний період. Змістовно як об'єкт бухгалтерського обліку характеризується «Рахунок господаря» (особовий рахунок), що його треба мати на розрахунках підприємства за підприємницький капітал – «Рахунок капіталу» і в рахівництві він прирівнюється до віродавця (кредитора). Підприємство, одержавши засоби від господаря, опиняється у становищі довжника, зобов'язаного повернути те, що ним одержано» (с. 7) «чистий зиск (с-до рахунка Втрат і Зисків) є несплачений довг підприємства власникові» (с. 55).

Окремо виділимо наведену методику бухгалтерського встановлення результативної діяльності господарської одиниці: «щоб одержати остаточний наслідок від усіх операцій в одній сумі, треба відкрити ще один результативний рахунок – «Рахунок втрат і зисків», на який з результативних рахунків, відкритих, щоб облічувати окремі операції, переносяться відповідні сальдо» (с. 10). При цьому наведено схему, за якою «сума гуртового (узагальненого) зиску переноситься на рахунок капіталу».

У тогочасний період вирішувалася «фундаментальна проблема рахівництва», що полягала у формуванні об'єктивних принципів розподілу понесених витрат між звітними періодами (модель звіту про фінансові результати на основі узгодження (відповідності) доходів і витрат). Аналізуючи запропонований у цій праці методичний підхід вкажемо, що він відображав домінуючу на той час концепцію обчислення бухгалтерією результатів діяльності підприємства, за якою прибуток утворюється в результаті кругообороту капіталу: «суть обліку полягає в запису первісного стану майна і зобов'язань та тих змін, що в них відбуваються» [с. 14]. Достатньо ґрунтовно (теоретично й на методичному прикладі) наведено облік «витрат, що розподіляються між кількома періодами – суми, сплачені за фірму, концесію, привілеї, організаційні кошти на упорядження, досліди, рекламу тощо» (с. 67). Для уникнення «сумнівної» активної балансової статті чи викривлення обчисленого фінансового результату за звітний період пропонується у

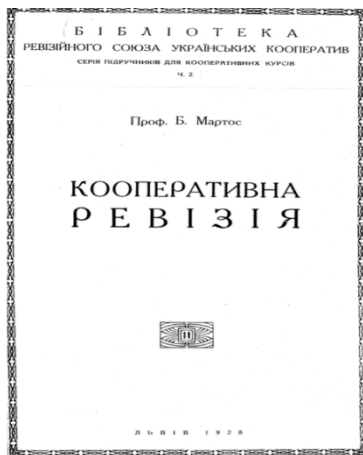
Пасиві балансу створювати «фонд на покриття сподіваних втрат», тобто статті, яка «показує, що деяка частина майна призначається на покриття витрат чи втрат, сполучених з операціями минулого періоду» (с. 66). Запропоновано також у Головній книзі в системі результативних рахунків (аргументовано як найдоцільніший спосіб обліку зисків і втрат) відкривати «окремі рахунки, щоб облічувати випадкові зиски і втрати» (с. 167). Окремо запропоновано записувати й перехідні суми на «Рахунок Втрат і зисків нового року» та «Рахунок Торговельних витрат нового року» (с. 168).

У тогочасний період гострої дискусії набули питання нарахування амортизації, які широко обговорювалися в рамках німецької школи бухгалтерського обліку на сторінках періодичного видання «Журнал досліджень у сфері комерційних наук» («*Zeitschrift für handelswissenschaftliche Forschung*» (ZfhF, Leipzig). На високому науковому рівні піднімалися проблеми втрати вартості й амортизації: «амортизація є частиною собівартості продукції» й «акумулювання коштів на відновлення основного капіталу»; «амортизація – зменшення балансової вартості активу засобом його знецінення внаслідок зносу, псування, падіння цін і т. п.». Дискусійні питання нарахування амортизації зумовили наведення автором розглядуваного нами посібника «альтернативні» («авторські») варіанти «перенесення на втрати частини зуживаного майна». Способи «покриття вартості або амортизації майна: 1 – через безпосереднє зменшення вартості майна (запис на К^т рахунка майна); 2 – через утворення капіталу покриття вартості майна (запис на кредиті рахунка цього капіталу)» (с. 79). При цьому зроблено застереження про неможливість «точно визначити, яку саме частину своєї вартості майно втрачає» (с. 79).

Вкажемо також на наведення бухгалтерської методики відображення витрат, «сполучених з відкриттям підприємства та його облаштуванням». Запропоновано відкриття ще одного рахунка (субрахунка) під назвою «Рахунок на облаштування». Облік такого виду витрат на цьому рахунку запропоновано вести двома способами: 1) початкові витрати записуються на Рахунок Рухомого майна, 2) на підприємствах, де початкові витрати становлять значні суми, у Головній книзі відкривається окремий рахунок під назвою «Рх-к Початкових витрат». За такого способу витрати покриваються (списуються) окремо від рухомого майна протягом 10 років, а непокрита сума їх залишається в Активі» (с. 81).

У посібнику Безкровного вказано, що в акційному товаристві дебетове сальдо рахунка «Втрат і зисків» по закінченні року переноситься на рахунок запасного капіталу, а за його відсутності – на рахунок «Втрат минулих років». Ця сума тримається в активі балансу як сума, що завищує капітал. Якщо ж в наступні роки знову одержується втрата, збираючи в себе капітал, то збори акціонерів ухвалюють зменшення капіталу товариства і в такому разі втрата з балансу зникає, а капітал зменшується на ту ж суму (с. 185). У посібнику наведено опис, розкрито зміст, вказано призначення та подано вірці рахункових (бухгалтерських) книг (систематичних та хронологічних) таких систем книговедення: 1 – Журнальна; 2 – Меморіальна; 3 – Меморіально-Журнальна та 4 – Журнал-Головна (американська). В узагальненому вигляді наведено схематично способи ведення облікових записів за цими формами рахівництва.

На економічно-кооперативному факультеті Української Господарської Академії викладалися спеціальні предмети, зокрема методика викладів рахівництва на популярних кооперативних курсах, кооперативна статистика, кооперативна ревізія. Вивчення навчальної дисципліни «Ревізія» передбачалося в VI семестрі (тижнево 2 години теорії і 1 година практичних занять) і в VII семестрі (3 години практичних занять щотижнево) [15]. Для таких цілей у 1926 році професором УГА Б. Мартусом (зав кафедри теорії кооперації та споживчої кооперації) написаний підручник «Кооперативна ревізія» [11].

У тогочасний період важливого значення набувала фахова підготовка ревізорів, а курс «кооперативна ревізія» лише впроваджувався в навчальні процеси кооперативного шкільництва. Враховуючи гостру потребу в посібниках з ревізії для кооперативної системи освіти й ревізорської практики, цей посібник за своїм змістом відображав особливості ревізії в кооперації. У ньому акцентовано виділено теми, які підкреслювали координуючу функцію ревізійного союзу: «Ідейно-керуюча діяльність союзу» (55); «Представництво інтересів кооперації» (56), «Основні риси статуту Ревізійного союзу» (57), а також теми «Права ревізійного Союзу», (54) та «Вплив ревізійних союзів на кооперації» (53).

Виклад матеріалу посібника відображає тогочасну ідеологію обліку й постановку контрольно-ревізійної діяльності в системі кооперації, тобто особливості й специфіку організації контролю в кооперативних спілках (союзах). Це стосувалося як зовнішніх ревізій з боку Ревізійного союзу, так і внутрішніх (система внутрішнього господарського контролю, організована спостережними радами). Особливість ревізійної роботи вказана автором у посібнику при розкритті мети ревізії: «кооперативна ревізія переслідує іншу мету – це інтереси кооперативного руху в цілому й це надає їй іншого змісту і ставить перед нею своєрідні завдання». Тому у вступній частині посібника вказується: «кооперативна ревізія, в першу чергу, має захищати інтереси членів кооперативу, а також чи не порушені інтереси сторонніх осіб, що входять у стосунки з кооперативом, зокрема інтереси вкладників та кредиторів». Оскільки найбільше матеріалу для ревізора дають рахівничі книги та звіти, бо в них відображаються усі операції кооперативної установи, рух цінностей та зобов'язань, то «недосконала організація рахівництва утруднює, а часом й унеможлиблює саму ревізію».

Для забезпечення лекційних курсів і практичних занять в Українському Вільному Університеті Валеріан Горбачевський видає «Курс бухгалтерії», матеріали якого спираються на економічну природу й підходи до господарських об'єктів [17]. У передньому слові до видання він відзначає: «щоби стати добрим бухгалтером, треба мати солідну теоретичну та практичну підготовку». Характеризуючи бухгалтерську діяльність, наголошено, що «бухгалтерія або книговодство належить до циклу економічних (господарських) дисциплін: «правильно ведені книги мають доказову силу перед судом та перед податковим урядом» (с. 6). Визначенням бухгалтерського обліку, його ролі й місця бухгалтерської діяльності підкреслюється значущість цієї роботи як для внутрішньогосподарського управління, так і зовнішнього: «систематичне записування всіх оборотів виконує трояку службу: а) дає повний перегляд чинності підприємства; б) служить доказом правди перед урядом та третіми особами; в) дає можливість встановити дійсний маєтковий стан підприємства» (с. 6), а також «дає можливість контролювати свою діяльність і діяльність свого помічного персоналу».

З погляду організаційно-методичної побудови подано види бухгалтерії. «Теорія та практика розрізняє такі роди: 1) проста бухгалтерія (поєдинча), 2) подвійна бухгалтерія та 3) потрійна». Вказується, що проста застосовується на малих підприємствах, а середні й великі підприємства використовують подвійну бухгалтерію. Стосовно потрійної бухгалтерії вказується, що, вона хоч є теоретично добре спрацьованою, однак на практиці є мало поширеною з причин скомплікованості» (с. 10). В розвиток подвійної бухгалтерії наводяться такі системи: 1) стара італійська, 2) нова італійська, 3) американська, 4) німецька, 5) французька, 6) англійська (с. 11). У будь-якій з них баланс вказує кінцевий маєтковий стан підприємства: «маєток – це є ті вартости

(матеріальні та ідеальні), якими дисценує підприємство. Капітал – це встановлення висоти вартості маєтку в грошових одиницях (с. 14); «активи мінус чужий капітал дають висоту власного капіталу. Такий спосіб встановлення висоти власного капіталу називається рекапітуляцією (с. 15).

Подаючи зразки основних та помічних (доповнюючі) бухгалтерських книг, вказано, що «їх введення у подвійну бухгалтерію оприділяється наперед вибрано системою рахівництва» та акцентовано на тому, що «всі книги подвійної бухгалтерії творять органічно ув'язаний комплекс» (с. 15). Методично показано, як «поодинокі позиції балансу або інвентури переносяться до належних книг. Лише такі позиції: а) як власний капітал не переносяться до окремої книги (капітал), бо власний капітал завжди можна встановити рекапітуляцією, б) дисконт з ременес, в) дисконт з трат, бо ці позиції лишаються незмінними аж до кінця» (с. 18).

Окремо вкажемо методикау обліку капіталу: «правильність висоти власного капіталу, показаного в кінцевому балансі, можна сконтролювати порівнянням суми, що дає рекапітуляція зі сумою власного капіталу на початку року після прирахованого чистого зиску (с. 55). При розгляді побудови активу балансу вказується: «поодинокі роди маєтку треба розміщати в активах, додержуючись засади ліквідності, тобто можливості при ліквідації їх зреалізувати» (с. 14). Пропонується «в активах окремі маєткові частини описувати в такій послідовності: 1) готівка, 2) біжучі рахунки, 3) валюти та девізи, 4) цінні папери, 5) римеси (векселі до одержання), 6) дебітори. 7) товар, 8) інвентар (зарядження), 9) торговельні видатки (заплачені наперед), 10) нерухомість, 11) дисконт з трат (с. 14). Кожна з тем закінчується наведенням прикладів і взірців первинних документів, вправ і випрацюванням до них (покрокове виконання записів).

Висновки. Ураховуючи дискусійність сучасних положень організації обліку кредитних спілок України та існуючі практичні проблеми, вважаємо за можливе впровадження в адаптованому варіанті наведену у посібнику «Рахівництво кредитових товариств» форму бухгалтерської системи, яка за набором інформації є придатною для оперативного управління сучасними українськими кредитними спілками, зокрема виступати заміником «внутрішньоправлінської звітності». Для підприємств малого бізнесу можна запропонувати методикау нарахування амортизації, наведену в посібнику «Торговельне рахівництво».

Conclusions. Taking into account the contentious modern statements concerning organization of accounting for Ukraine credit unions and existing practical problems, we consider it possible to implement adapted version given in «Accounting for credit unions» manual such form of accounting system, which, according to the set of information is suitable for the operational management of modern Ukrainian credit unions, particularly to act as a substitute for «internal management reporting». For small businesses, it is reasonable to propose the method of depreciation, described in «Trade Accounting» manual.

Список використаної літератури

1. Сорокіна О. С. Писемні джерела з історії збереження української архівної та музейної спадщини в еміграції (1920 – кін. 1980 рр.): дис. ... канд. історичних наук: 07.00.06. Старобільськ, 2018. 337 с.
2. Гіптерс З. В. Економічна освіта на західноукраїнських землях: історико-педагогічний аспект. Economics management, law: Socio-economic aspects of development Collection of scientific articles. 2016. № 2. С. 208–211.
3. Кобченко К. Український технічно-господарський інститут у Регенсбурзі – Мюнхені: до історії творення національної політехніки в еміграції. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2016. № 1 (18). С. 26–29.
4. Сухий О. Сучасна історична наука в Україні: візії та напрямки. Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, Міжнародні відносини. 2012. № 10. С. 24–34.
5. Шайнер Г. І. Україномовні вищі школи у чеській еміграції для виховання національної економічної еліти. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. 2017. № 33. С. 290–297.

6. Нестуля О. О. Борис Мартос і його праця про ревізію. Полтава: ПУЕТ, 2019. 227 с.
7. Добриловський М. Фахово-літературна чинність Української господарської Академії. Подєбриди, 1932. 8 с.
8. Козловський О. Нарис історії постановя, розвитку та чинності УГПІ. Український технічно-господарський інститут (1932–1952). Том II. Нью-Йорк: Українська висока політехнічна школа на чужині, 1962. 272 с.
9. Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. (Подєбриди, 1922–1935) і Український Технічно-Господарський Інститут (Подєбриди-Регенсбург-Мюнхен, 1932–1972). Нью-Йорк: Українська висока політехнічна школа на чужині. Видано Абсольвентами Української Господарської Академії та Українського Технічно-Господарського Інституту, 1972. 278 с.
10. Біда М. Заслуги та вклад проф. Бориса Мартоса у розвиток української вільної економічної науки. Борис Мартос. Визвольний здвиг: Бібліотека українознавства. Т. 61. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто: Наукове товариство ім. Шевченка, 1989. С. 297–311.
11. Мартос Б. Кооперативна ревізія. Львів: Ревізійний Союз Українських кооперативів, 1928. 65с.
12. Ревізійний союз українських кооперативів (1904–1939 рр.). ЦДІАЛ (Центральний державний історичний архів України, м. Львів). Ф. 320, оп. 4. Спр. 87. 348 арк.
13. Коберський К. Подєбродська політехніка. Кооперативна республіка. 1932. Ч. 67–8. С. 254–258.
14. Український технічно-господарський інститут позаочного навчання. Кооперативна республіка. 1932. Ч. 9. С. 343.
15. Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. 1922–1935 (Основні плани навчання). Нью-Йорк: Видано Абсольвентами Української Господарської Академії та Українського Технічно-Господарського Інституту. Друкарня Української Православної Церкви в США, 1959. Т. 1. 247 с.
16. Заремба О. С. Видавничо-бібліотечна інфраструктура української еміграції в Чехо-Словаччині між двома світовими війнами: дис. ... канд. історичних наук: спец. 07.00.08. Київ, 2002. 203 с.
17. Горбачевський В. Курс бухгалтерії. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1946. 115 с.
18. Івасюк І. Рахівництво кредитових товариств: форми рахівничих книг Ощадно-Позикового Товариства: збірник задач для вправ по рахівництву кредитів кооперативів. Подєбриди: Видавниче товариство при Українській Господарській Академії в Ч.-С.Р., 1924. 91 с.
19. Білянси Кооператив приналежних до Ревізійного союзу Українських Кооперативів у Львові, об'єднаних в окружних осередках Станіславівського воевідства. Безплатний додаток до «Господарсько-Кооперативного Часопису», органу Ревізійного союзу Українських кооперативів. Львів: друкарня «Графія»: накладом Ревізійного союзу Українських кооперативів у Львові, 1936. 39 с.
20. Scott Dr. The Basis for Accounting Principles. The Accounting Review. 1941. Vol. 16. No. 4. P. 341–349.
21. Моралевич Я. Основи рахункознавства: з лекцій читаних в Теревині на кооперативних курсах село – спілки. Терезин: Під зарадом управи курсів Української селянської спілки в Ч.-С.Р., 1924. 12 с.
22. Безкровний К. Торговельне рахівництво: курс лекцій. Подєбриди: Український Технічно-Господарський інститут позаочного навчання в Подєбрадах (Чехія), 1932–1933. 201 с.
23. Димінський Р. Книговодство: курс лекцій з бухгалтерії, читаних у Празькій кооперативній школі в 1923. Прага: Видання Української селянської спілки в еміграції в Ч.-С.Р., 1924. 151 с.
24. Івасюк І. Рахівництво кооперативних товариств. Подєбриди: Українська господарська академія в Ч.-С.Р., 1924. 154 с.
25. Івасюк І. Банкова справа: бланки по операціях, рахівництву та діловодству. Подєбриди, 1925. 205 с.
26. Васильців М. Вступ до економічних наук з особливою увагою до критики марксизму. Спеціальний курс для першого року занять. Мюнхен: Український Вільний Університет: Серія «Видання Інституту заочного навчання», 1949. Зошити 1–10. 167 с.

References

1. Sorokina O. S. Pysemni dzherela z istorii zberezhenia ukrainskoi arkhivnoi ta muzeinoi spadshchyny v emihratsii (1920 – kin. 1980 rr.). Diss. kand. ekon. nauk. Starobilsk, 2018, 337 p. [In Ukrainian].
2. Hipters Z. V. Ekonomichna osvita na zakhidnoukrainskykh zemliakh: istoryko-pedahohichnyi aspekt, Economics management, law: Socio-economic aspects of development Collection of scientific articles, 2016, Vol. 2, pp. 208–211. [In English].
3. Kobchenko K. Ukrainyskiy tekhnichno-hospodarskiy instytut u Rehensburzi – Miunkheni: do istorii tvorennia natsionalnoi politekhniki v emihratsii, Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, 2016, no. 1 (18), pp. 26–29. [In Ukrainian].
4. Sukhyi O. Suchasna istorychna nauka v Ukraini: vizii ta napriamky, Ukraina-Yevropa-Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriya: Istorii, Mizhnarodni vidnosyny, 2012, no. 10, pp. 24–34. [In Ukrainian].
5. Shainer H. I. Ukrainomovni vyshchi shkoly u cheskiy emihratsii dlia vykhovannia natsionalnoi ekonomichnoi elity, Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra

- Dovzhenka, 2017, no. 33, pp. 290–297. [In Ukrainian].
6. Nestulia O. O. Borys Martos i yoho pratsia pro reviziiu, Poltava, PUET, 2019. 227 p. [In Ukrainian].
 7. Dobrylovskiy M. Fakhovo-literaturna chynnist Ukrainskoi hospodarskoi Akademii, Podiebrody, 1932. 8 p. [In Ukrainian].
 8. Kozlovskiy O. Narys istorii postannia, rozvytku ta chynnosti UHHI [v kn.: Ukrainskiyi tekhnichno – hospodarskyyi instytut (1932–1952). Tom II], Niu-York: Ukrainka vysoka politekhnichna shkola na chuzhyni, 1962, 272 p. [In Ukrainian].
 9. Ukrainka Hospodarska Akademiia v Ch.S.R. (Podiebrady, 1922–1935) i Ukrainskiyi Tekhnichno-Hospodarskyyi Instytut (Podiebrady – Rehensburh – Miunkhen, 1932–1972), Niu-York: Ukrainka vysoka politekhnichna shkola na chuzhyni. Vydano Absolventamy Ukrainskoi Hospodarskoi Akademii ta Ukrainskoho Tekhnichno-Hospodarskoho Instytutu, 1972. 278 p. [In Ukrainian].
 10. Bida M. Zasluky ta vklad prof. Borysa Martosa u rozvytok ukrainskoi vilnoi ekonomichnoi nauky [u kn.: Borys Martos. Vyzvolnyi zdvyh], Biblioteka ukrainoznavstva. Vol. 61, Niu-York-Paryzh-Sidnei-Toronto: Naukove tovarystvo im. Shevchenka, 1989, pp. 297–311. [In Ukrainian].
 11. Martos B. Kooperatyvna reviziia, Lviv, Reviziinyi Soiuz Ukrainskykh kooperatyv, 1928. 65 p. [In Ukrainian].
 12. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, Lviv. F. 358. Mytropolyt Sheptytskyi, op. 3. 227 p. [In Ukrainian].
 13. Koberskyi K. Podiebrodska politekhnika, Kooperatyvna respublika, 1932, no. 7–8, p. 254 [In Ukrainian].
 14. Ukrainskiyi tekhnichno-hospodarskyyi instytut pozaochnoho navchannia, Kooperatyvna respublika, 1932, no. 9, p. 343 [in Ukrainian].
 15. Ukrainka Hospodarska Akademiia v Ch.S.R. – 1922–1935. [Osnovni plany navchannia] – Niu-York: Vydano Absolventamy Ukrainskoi Hospodarskoi Akademii ta Ukrainskoho Tekhnichno-Hospodarskoho Instytutu, Drukarnia Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy v SILA, 1959. Vol. 1, 247 p. Ukrainka hospodarska academia u Ch.S.R. (1922–1959). New York, 248 p. [In Ukrainian].
 16. Zarembo O. S. Vydavnycho-bibliotekna infrastruktura ukrainskoi emihratsii v Chekho-Slovachchyni mizh dvoma svitovymy viinamy: diss. kand. istor. nauk. Kyiv, 2002, 203 p. [In Ukrainian].
 17. Horbachevskiy V. Kurs bukhhalterii, Miunkhen, Ukrainskiyi Vilnyi Universytet, 1946. 115 p. [In Ukrainian].
 18. Ivasiuk I. Rakhivnytstvo kredytovykh tovarystv: formy rakhivnychkykh knyh Oshchadno – Pozykovoho Tovarystva, zbirnyk zadach dlia vprav po rakhivnytstvu kredytiv kooperatyviv, Podiebrady, Vydavnyche tovarystvo pry Ukrainskii Hospodarskii Akademii v Ch., 1924. 91 p. [In Ukrainian].
 19. Biliansy Kooperatyv prynaleznykh do Reviziinoho soiuzu Ukrainskykh Kooperatyv u Lvovi, obiednanykh v okruzhnykh oseredkakh Stanyslavivskoho voievidstva, orhanu Reviziinoho soiuzu Ukrainskykh kooperatyviv. Lviv, drukarnia Hrafiia, 1936. 39 p. [In Ukrainian].
 20. Scott Dr. The Basis for Accounting Principles. *The Accounting Review*, 1941, vol. 16, no. 4, pp. 341–349. [In English].
 21. Moralevych Ya. Osnovy rakhunkoznavstva (z lektsii chytanykh v Terevyni na kooperatyvnykh kursakh selo - spilky), Terezyn, Pid zaradom upravly kursiv Ukrainskoi selianskoi spilky v Ch.S.R., 1924. 12 p. [In Ukrainian].
 22. Bezkrivnyi K. Torhovelne rakhivnytstvo: (kurs lektsii), Podiebrady, Ukrainskiyi Tekhnichno-Hospodarskyyi instytut pozaochnoho navchannia v Podiebradakh (Chekhiia), 1932-1933. 201p. [In Ukrainian].
 23. Dymynskiy R. Knyhovodstvo: kurs lektsii z bukhhalterii, chytanykh u Prazhskii kooperativnii shkoli v 1923, Praha: Vydannia Ukrainskoi selianskoi spilky v emihratsii v Ch.S.R., 1924. 151 p. [In Ukrainian].
 24. Ivasiuk I. Rakhivnytstvo kooperatyvnykh tovarystv, Podiebrady, Ukrainka hospodarska akademiia v Ch.S.R., 1924. 154 p. [In Ukrainian].
 25. Ivasiuk I. Bankova sprava: blanky po operatsiiakh, rakhivnytstvu ta dilovodstvu, Podiebrady, 1925. 205 p. [In Ukrainian].
 26. Vasylytsiv M. Vstup do ekonomichnykh nauk z osoblyvoiu uvahoiu do krytyky marksyzmu. Spetsialnyi kurs dlia pershoho roku zaniat, Miunkhen, Ukrainskiyi Vilnyi Universytet: Serii Vydannia Instytutu zaochnoho navchannia, 1949. Zoshyty 1–10. 167 p. [In Ukrainian].